

Lelkésznök és lelkészfeleségek

A kalotaszegi református gyülekezetek köztudottan jó templomba járó, adakozó, lelkészüket tisztelő közösségek. Napjainkban a társadalmi normák relativizálódnak, versengő életstratégiák mentén alakulnak az egyéni sorsok, és ez kihatással van az egyház mindennapi életére is. Kötetemben egy olyan réteg mindennapjait, egyházi szerepvállalását elemzem, amelyik csak ritkán, esetleg egy-egy eseményhez kapcsolódva kap nyilvánosságot. A Kalotaszegen szolgáló református lelkésznök és lelkészfeleségek közösségi integrációját elemezve a nyilvánosságelméletre, a szerepelméletre figyelek, szem előtt tartva a társadalmi nem irodalmának főbb témáit.

Értelmezési kísérletek

Jürgen Habermas nyomán az egyházi közéletet olyan nyilvánosságnak tekintem, amely szemben a magánterülettel, a normák, érdekek konfrontációjának színtere (Habermas 1971). Az egyházi közéletben használt sokszínű kommunikációs lehetőségek következtében plurális és specifikus szerepek jöttek létre, teret nyitva az életvezetési stratégiák individualizálódásának. Így a közösségi kapcsolatok arculatát az egyéni helyzetek értelmezésére tett kiscsoportos kísérletek alakítják, melyek következtében számos belső közösség alakul a hasonló helyzetben levők között az egyenlőség jegyében, hogy aztán egy szegmentált egyházi nyilvánosságot hívjon életre. Ilyen értelemben elemzem a lelkésznök és a lelkészfeleségek helyzetét a patriarchális jellegű egyházi nyilvánosság sajátos viszonyrendszerében. Ennek értelmében a nők egyházi szerepvállalása csupán a számukra fennmaradt területekre korlátozódik. A hagyomány, illetve a mindennapi élet íratlan szabályai által meghatározott lokális nyilvánosság viselkedésmintáinak megváltoztatása időt igénylő folyamat, ugyanakkor konfliktusoktól, vitáktól terhelt (Gould 1999: 322). A mentalitás megváltoztatása a jelen és a múlt erkölcsi, társadalmi normáinak keresztmet-szetén érlelődik.

Magyarországi vonatkozásban Sára Szabó Katalin összegzése szerint csupán elvéve találunk elemzést a női egyházi szerepvállalásról. A múltba néző női életrajzok szerepe a „láthatóvá tétel és a példaképállítás” (Sára 2010: 12). A nevelés, a diákonia területén kiemelkedő egyének kivétel nélkül jómódú környezetből érkeznek, ahol összefonódik egy magasabb szellemi képzettség igénye és lehetősége. A két világháború között kibontakozó egyházi megújulás jegyében született irodalom is inkább előíró jelleggel beszél a nők egyházi teendőiről. Egy 1939-ben napvilágot látott egyházi kiadvány, Ajtay Béláné *A református asszony lelki élete* a családi élet keretein belül, férje oldalán láttatja a korabeli nőt, akik hitükhöz való szigorú

ragaszkodásuk által „férfias” vonásokra tesznek szert (Ajtay 1939: 8–10). Ez annak köszönhető, hogy az evangélium kincsei „nem a férfiaké és nem az asszonyoké, hanem a megváltott léleké” – mondja a szerző, majd Kálvinra hivatkozik, aki szerint „az Úrnak az asszonyokat éppen úgy tetszett meghívni az üdvösségre, mint a férfiakat” (Ajtay 1939: 10). A történelmi példaként kiemelt Árva Bethlen Katát jellemezve megállapítja, hogy törékeny egészsége ellenére olthatatlan tudásszomj és segíteni akarás vezette, aki a páli tiltást a nők gyülekezeti felszólalása tekintetében ezekkel a szavakkal utasította vissza: „Tagadom pedig azt, hogy reám ne bízott volna azon dolog azért, hogy asszony ember vagyok, mert én olyan igaz tagjának tartom magamat az Isten anyaszentegyházának, mint akármelyik férfiú is.” (Ajtay 1939: 17.) Az imént vázolt önérzet teljesen összhangban van azzal, amit Fényes Balázs mond az ember teremtésének héber szövegéből kihámozva. Eszerint a „nem jó az embernek egyedül lenni; szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt” (1Móz 2,19 Károli) bibliai idézet magyar nyelven alig visszaadható szójátékot tartalmaz, melynek teljes jelentése a megfelelő segítőtárs. Ő viszont az a személy is, aki „vele szemben” vagy „ellenére” adatott, ha a férfi nem érdemes rá. A földi uralkodást így bízta az „Ő-való” az emberpárra (Fényes 2014: 16). Nagy Olga pedig éppen a teremtéstörténet és az azt követő bűneset szövegében látja a későbbi társadalmi nemre vonatkozó előítéletek csiráit (Nagy O. 2010), idézve a férfi uralmát legitimáló sorokat a nő büntetése gyanánt: „epekedel a te férjed után, ő pedig uralkodik te rajtad” (1Móz 3,16). Ugyanakkor mérgezőnek tartja azt a fajta feminizmust, mely vitatja, hogy az anyaság és az önfeláldozás a női sors isteni rendeltetése lenne, hiszen „nem egyenlők, hanem mások vagyunk” (Nagy O. 2010: 273). A női ideálkép megrajzolása koronként és társadalmanként változó lehet, így nem kis kihívás a lelkésznők és lelkészfeleségek számára, hogy felismerjék szolgálatuk helyén a közösség normarendszerét, sőt azt formálni is igyekezzenek. Számot kell vetniük mindazzal, ami a kétharmados³⁹ női istentiszteleti jelenlétből származik. A női lelkészek tehát elsősorban nőket szólítanak meg. A lelkészfeleségek a helyi közösség (és nem csak) női tekintetei által vannak megítélve. Munkájuk, a háztartás, az egyházközség vezetése, a háztáji gazdálkodás, a gyermeknevelés vagy a településen kívüli munkavállalásuk első sorban a nők által kerülnek megítélésre.

A háztartás vezetése és a háztáji munka feladatkörét a szélesebb közösségi szolgálat irányába átlépő első női foglalkozás évezredekken keresztül a bábamesternység volt. Fogadtatása bár gyakran ellentmondásos a helyi közösségek részéről, mégis egyedülálló lehetőséget kínált a hagyományos női szerepek kiterjesztésére. Ez a mesterség önálló anyagi megélhetést biztosított és magas presztízzsel párosult. Deáky Zita szerint a bábáság a 18. század közepétől az első államilag elfogadott és támogatott női foglalkozás volt Magyarországon. Ez a foglalkozás teljesen átszötte a helyi közösség kapcsolatrendszerét: a bábák jelen voltak a családi életben, a kü-

39 Steve Bruce szerint az angol templomba járók kétharmada nő. A kor és a nemi változó egybevetésekor kiderül, hogy a fiatal férfiak a legkevésbé érdeklődnek az intézményes keretű vallásosság iránt (Bruce 1995: 42). Kalotaszegen is többnyire nők vesznek részt az istentiszteleti alkalmakon. Jelenlétük nem csupán a vallásosság iránti fogékonysággal magyarázható, hanem az özvegyiséggel is.

lönböző korosztályok számára tanácsadással vagy éppen titoktartással szolgáltak, hozzájárulva a közösség testi-lelki egészségéhez. Munkájuk révén az interetnikus kapcsolatokat is alakították. A 19. században már egyesületek és kiadványok is születtek a szakma tekintélyét hirdetve. Szolgálatuk a bölcsőtől a koporsóig kísérte az emberi életet, széleskörű egészségügyi ellátás mellett a közösségi élet számos rítusát, szellemi tevékenységét igazgatták (Deáky 1999: 45–56). A nagycsalád bomlása a 19. század második felében indult meg. Az addig jól körülhatárolt női szerepek folyamatosan átalakultak. A fiatal családok leváltak a nagycsalád gazdasági és kapcsolati bázisáról, teret nyitva egy lazább életvezetési stratégiának. Ennek következtében csökkent a gyermekvállalás, megnőtt a válások száma. A női munka az otthon felügyeletére, a szűk család ellátására, nevelésére koncentrált. Ugyanakkor polgári értékrend és családmódel születt, melynek keretében felértékelődött a nők pénzszerző tevékenysége. A magyar családokban élesen elkülönültek a férfiak és a nők teendői, szemben a sváb modellel, ahol a munkamegosztást sokkal inkább a kölcsönös segítségnyújtás jellemezte, és így nem váltak el oly élesen a nemek szerinti feladatkörök – írja Nagy Janka Teodóra a Duna menti és sárközi reformátusok életét elemezve (Nagy J. T. 1999: 61). A Pest megyei Ócsa 1945 előtti közéletét elemzi Piróth István, és megállapítja, hogy a kor egyesületeinek életében sem a paraszti, sem az iparos családok női tagjai nem képviselték magukat számottevő arányban. Az egyesületek nőtagjai 90%-ban értelmiségi-hivatalnok-közalkalmazott réteghez tartoztak vagy kereskedők feleségei voltak. Ők is többnyire háttérben maradtak a közélet nyilvánosságában. A hagyományos szerepek ebben a korban alig adtak esélyt a nők nyilvános szerepvállalására. Kapcsolatrendszerük a külvilággal férjeik vagy fivérek hálózatán keresztül artikulálódott. Az egyesületek tevékenysége nem hatott ki a nemi egyenlőtlenségek felszámolására, a keretükben kibontakozó tevékenységek megmaradtak a szűkösen meghatározott női szerepek közösségi megélésében. (Piróth 1999: 75–86.)

A vallásosság társadalmi vetületeit, az egyházi aktivitás társadalomszervező funkcióit jól ábrázolja Frauhammer Krisztina 19–20. századi imakönyvelemzése (Frauhammer 2019). A katolikus talajon termett írás, az egyház társadalmi jelenlétét és hatását tárja az olvasók elé. A szerző alapkérdése, hogy miféle imaszövegeket kínál az egyház az imádkozni vágyók számára, arra készítette, hogy felleltározza egy évszázad hivatalos kiadásait, feldolgozásuk által pedig hozzáférhetővé tegye a tudományos elemzés számára. A kötetből képet nyerünk arról, hogy az elemzett imakönyvek, az imádkozás igényén és a vallásosság mederben tartásán túl fejlesztették a gondolkodást, formálták a magatartást, az olvasók mentalitását, erősítették a vallásosságot, közösséget szerveztek, ápták az anyanyelvet, szabályozták a női viselkedésmoelleket, aktivizáltak. Frauhammer Krisztina a 19–20. századi imakönyvek feldolgozása révén voltaképpen a női társadalmi szerepek alakulásába is betekintést nyújt. E kiadványokat forgató nők formálták a család moralitását, vallásos magatartását, mintegy családfői szerepet töltve be ezzel. Ez a jelenség ma is jól észlelhető a családok vallásos életében. Az imádságok, mint szövegek, hozzájárultak továbbá az iskolai oktatás elmélyítéséhez, az egyéni és közösségi vallásosság szabá-

lyozásához. A kötet jól érzékelteti egy sajátos műfaj szerteágazó funkcióját. Összefonódik itt az egyházi szerepvállalás kimutatása a társadalmi nemmel kapcsolatos elemzésekkel, az oktatásbeli és családi, a morális és kulturális hatások kimutatásával. Kutatásom szempontjából a kiadvány annak a bizonyítéka, hogy a szerteágazó egyházi szerepek vallási és világi vonatkozásban egyszerre fejtik ki hatásukat.

A teológiai képzés a '20-as években vált elérhetővé a nők számára a magyar egyetemeken, ám alkalmazásuk elsősorban a belmisszió területére szűkült. Bár kiszélesedtek azok a szolgálati területek, amelyek az egyházi nyilvánosság felé vezető csatornákká lettek, a női hallgatók nem kérdőjelezték meg az egyházi keretek érvényességét. Sára Szabó Katalin ezt a folyamatot *normakövető emancipációnak* nevezi (Sára Szabó 2013: 51). A norma az egész nyugati gondolkozást meghatározó férfiuralom markáns jegyeit mutatja. A férfit és nőt jellemző biológiai meghatározottságok teremtésbeli gyökerei mintegy kulturális univerzálialként csapódnak le az emberiség történelmében. „A biológiai nem (sex) és a társadalmi nem (gender) megkülönböztetésében fontos felismernünk, hogy az utóbbi nem a biológiai, természetes tények meghosszabbítása a kultúra terén, hanem abból származik, hogy a nemiséggel kapcsolatos uralkodó kulturális ideológiák bizonyos módon értelmezik a biológiai különbségeket annak érdekében, hogy természetesként fogadtassanak el létező vagy éppen létrejövő társadalmi egyenlőtlenségeket” – mondja a feminista antropológia képviselője (Magyari-Vincze 2006: 92). A szociobiológusok például arra figyelmeztetnek, hogy a vadászat vagy a hadviselés minden kultúrában a férfiakhoz kötődik, míg a nők elsődleges feladata a gyerekekneveléshez és így a háztartáshoz rendelt. Hasonló értelemben olvashatunk összesítést Séra László tanulmányában, aki megállapítja, hogy a „fegyverkezés és a vadászat a legkülönbözőbb társadalmakban szinte kizárólagosan a férfiak tevékenységi körébe tartozik”, ennek megfelelően térbeli tájékozódási képességeik jobbakként, mint a nőknél, akik viszont a verbális képességekben, az észlelés pontosságában és gyorsaságában a finom kézmozgás terén dominálnak (Séra 1999: 229–230). Mások viszont a nemi identitás tanult jellegére fektetik a hangsúlyt igazolva, hogy a munkavégzés mechanikus hatékonysága azonos mindkét nem esetében (Giddens 1995: 180). Lenore Weitzman kimutatta, hogy a nemi szocializáció a gyermekirodalom oldalain erősen maszkulin jelleget ölt, hiszen a szereplők 11:1 arányban férfiak, akik házon kívüli, kalandos életet folytatnak, a női alakok viszont passzív, házhoz kötött tevékenységek keretében jelennek meg. Ez a sztereotípiára vonatkozik a rajzfilmek hőseire is. Nancy Chodorow az anyák által átadott viselkedésmintákban szintén felismerte a bináris oppozíciókra épülő előítéletet, amikor a lányokat kapcsolataik függvényében, affektivitásuk tükrében értelmezik, a fiúkat pedig sikereikkel, a világgal szemben tanúsított manipulatív attitűddel asszociálják. Carol Gilligan kutatásai is azt bizonyították, hogy a nők identitását, tradicionális társadalmi helyzetüknek megfelelően, a másokkal való törődés határozza meg leginkább. Önképük nem a saját sikereik függvénye, hanem azt a másoknak felajánlott segítség alakítja (Giddens 1995: 183–186). Bár az ipari társadalom lehetővé tette a nők számára a házhoz kötöttség feloldását, alapjában véve nem tudta fölülírni a

régi sémákat, sőt újratermelte azokat. Az elnőiesedett szakmák alacsony fizetést és presztízst vontak maguk után, így az ipari termelés nemi alapú szegmentációja is megtörtént. A szakmai előrelépés lehetősége kompromisszum elé állítja a nőket, akik csak a gyermekvállalás és nevelés feladatának mellőzésével érhetnek el meghatározó eredményeket. Javadalmuk folyamatosan a férfiaké alatt marad, még az azonos munkakörben dolgozók esetében is, a magas presztízzsel járó munkakörökben pedig alulreprezentáltak. A szervezeti vezetésben továbbra is egy patriarchális modell érvényesül, melynek értelmében a nők alig kapnak helyet a legfelsőbb vezetésben. A tekintélyelvűség dominanciája ez a szervezeti kultúrában, mely nem kedvez a nők konszenzusra épülő csapatmunkát sürgető vezetői attitűdjének. Mégis, a nyugati demokráciákban a szervezeti vezetés már rég ebbe az irányba tett lépéseket. Lévai Katalin a magyar helyzet hátrányait a korai családi és iskolai szocializációban látja, amikor a fiúk esetén oly nyilvánvaló teljesítményorientált mintákat a lányok esetében az alkalmazkodás, a beleérző készség fejlesztése váltja fel. Így ők a „puha szférában”, mint az egészségügy vagy a tanügy, alacsonyabb bérezés mellett töltenek be szerepet. „A foglalkoztatáspolitikai férfi-értékrenddel mér, ahogyan a családi munkamegosztásban is múlt századi felfogás érvényesül.” (Lévai 2000: 175–176.)

Magyari-Vincze Enikő a szocialista és posztoszocialista Románia gender kérdését vizsgálva megállapította, hogy a különböző politikai és intézményes, így felülről jövő normatívák a mindennapi életben átértelmeződtek és diverzifikálódtak. A háztartással asszociált női szerepeket az érintettek átértelmezik és változatos, kreatív stratégiákkal újradefiniálják azokat. A másik oldalon, mind a nyilvános, mind a magánszféra pátriárkái a versengésen túl „egyfajta maszkulin cinkosság” megvalósítói lesznek (Magyari-Vincze 2004). Jürgen Habermas fogalmával élve a női szerepek struktúráképző funkciót töltenek be (Habermas 1971). Ha a szocialista berendezkedés a nyilvánosság *refeudalizációjával* jól jellemezhető, akkor egyházi viszonylatban a rendi társadalmi struktúrák szinte változatlan továbbélésének lehetünk tanúi. A rendszerváltás előtt a nők számára minisztériumi engedéllyel lehetett teológiai végzettséget szerezni, ám az azóta eltelt negyed évszázad sem hozott szembetűnő változást a kérdésben. A női hallgatók sokkal nagyobb teljesítmény és verseny által nyerhetik el a számukra fenntartott egy-két helyet. „Ennek ellenére el kell mondanunk, hogy igencsak el van nőiesedve a református egyház Kárpátalján is, mivel bár mintegy 78 lelkészünk és ezek között 9-10 lelkész-nő szolgál, rengeteg hitoktató, diakóniai munkás, lelkipásztori munkatárs, vallás-tanár és nevelőtanár munkatársunk van” – olvashatjuk az egyházkerület honlapján (Héder 2009). A 20. századi előzmények lassan változó tendenciát tükröznek: Magyarországon a Tiszáninnen Református Egyházkerület honlapja⁴⁰ szerint 1981-től felszámolták a lelkézi szolgálatokban addig érvényesülő megkülönböztetéseket, ám ezt csupán 1985-ben mondta ki zsinati határozat. Kárpátalján egy 2005-ben született zsinati határozat leszögezte, hogy nem szentelnek fel lelkész-

40 Forrás: <http://www.tirek.hu/srl/cikk/361/>

nőket és gyülekezeti szolgálatra sem alkalmazták őket, ám ezt a határozatát azóta módosította a zsinat. Az Erdélyi Református Egyházkerületben nem volt olyan tiltás érvényben, amely a sákramentumok kiszolgáltatását nem engedélyezte volna, a lelkésznök teljes körű szolgálatot végeztek. Erdélyben a Protestáns Teológiai Intézetben a női hallgatók már az 1920-as évektől kezdődően kisebb megszakításokkal jelen voltak. Az egyházkerület tanácsosa⁴¹ szerint a Protestáns Teológiai Intézet 6:1 arányban vesz fel női hallgatókat, sőt még ez is csorbult, hiszen a jelenleg meghirdetett helyek száma 15 férfi és 2 nő számára teszi lehetővé a teológiai képzést. A férfihallgatók száma csupán a pótfelvételi alkalmával telik fel. Magyarai Vincze Enikő nyílt levélben kérte a református és az unitárius egyház „döntéshozóit”, hogy szüntessék meg a hátrányos megkülönböztetést a női felvételizők tekintetében.⁴² Egyetemi tankönyvében a szerző így érvel: „Ha a nők jogai emberi jogok, akkor az embert (is) szolgáló egyházak számára miért ne lennének relevánsak az emberjogi (nő-jogi) kérdések? És ha már éppen azokkal az egyházakkal állunk szembe, amelyek elfogadták az egyetemes papság és a kapcsolódó női ordináció eszméjét, akkor miért ne lehetnének legitimek azok a (nemcsak „belülről” jövő) eszmeifuttatások, amelyek az ennek életbeleptetése körüli problémákra, esetleg igazságtalanságokra mutatnak rá. Még akkor is, ha közben állami törvénykezésre (is) hivatkoznak.” (Magyarai-Vincze 2006: 136.) A 2015–2016. tanévre a Protestáns Teológiai Intézet 13 férfi és 11 női hallgatót vett fel. Felekezeti megoszlásban a következő adatokat találjuk: az Erdélyi Református Egyházkerületből 4 lány és 9 fiú, a Királyhágómelléki Református Egyházkerületből 3 lány és 4 fiú, míg a Magyar Unitárius Egyház részéről 4 lány jutott be az akadémiai első évrre.⁴³

Pályák, szerepek és attitűdök

Kalotaszeg már a megszólítás terén is jelzi, hogy a lelkésznök szolgálata némi-képpen új és szokatlan a gyülekezetekben, hiszen őket is a lelkészek feleségeihez hasonlóan *tiszteletes asszonyoknak* nevezi. Sőt, a humorral feloldott férfias lelkész imázs *szoknyás papként* tartja őket számon. A megszólítás lehetőségeit ekképpen vázolja a magyarországi egyházi protokoll: „Nálunk, reformátusoknál a lelkészt sohasem hívják papnak. Lelkészt vagy lelképásztort mondanak. Megszólítása általában egyszerűen Tiszteletes Asszony, Tiszteletes Úr. Van, ahol a lelkész a Nagytiszteletű Asszony! megszólításhoz ragaszkodik. A mi gyülekezetünkben lelkészünket Tiszteletes Asszonynak vagy egyszerűen csak a keresztnévükön szólítják a tagjaink. Lehet-e tegezni őket? Általában igen, de a tegeződés már egyfajta személyességet és közelséget fejez ki. Ezért ez legyen közös megbeszélés tárgya!”⁴⁴

41 Gy. J. egyházkerületi előadó tanácsos.

42 Magyarai-Vincze Enikő nyílt levelének internetes elérhetősége: <http://proteo.transindex.ro/letoltve>; 2015. dec. 2.

43 Forrás: <https://www.proteo.cj.edu.ro/hu/hirek/7427/>; letöltve: 2015. dec. 2.

44 Forrás: <https://honlap.parokia.hu/lap/ref-szeged-petofi-telep/cikk/mutat/erdekloknek/>; letöltve: 2015. dec. 2.

Amint az idézet is tanúsítja, a lelkésznők és lelkészfeleségek megszólítása azonos, ám teljesen hiányzik a lelkésznők férjének megszólítása. Esetünkben a 2015-ben érkezett mákói lelkésznő férje jelezte, hogy őt a nevéen szólítsák, de semmiképpen sem „Tiszteletes Úrnak”. A megszólításokban mutatkozó következetesség az évszázados egyházi berendezkedés tükré. A lelkésznők egyházi jelenléte, bár szinte eléri a száz esztendő, nem teremtett új megszólítást sem a maguk, sem férjeik vonatkozásában.

Ha megválasztásuk előtt viszolyogva is fogadták a női lelkészt, néhány év tapasztalata után örömmel nyugtázzák az egykori kinevezést és szívesen fogadják a szolgálatot. A lelkészférj oldalán tevékenykedő lelkésznő számára a két szerep teljesen összefonódik, környezete olyan *tiszteletes asszonyt* lát benne, aki még prédikál is. Az egyedül élő, elvált lelkésznők esete sokkal bonyolultabb, a hozzájuk való viszonyulás felerősíti a nemi előítéleteket. Figyelembe véve azt, hogy alig találunk női presbitert Kalotaszegen, az előjárók a lelkésznő egyházvezetői tekintélyét is könnyen megkérdőjelezzik. Ilyenkor az erőfitogtatástól a presbiterasszonyok féltékenységi, mondhatni bárminek kiszolgáltatottja lehet a lelkésznő.

A gondnok esetét mondom, a feleség, aki benézett, Gyöngyi, nagyon féltékeny, betegesen féltékeny asszony, egy regényt tudnék írni, lelkészként és nőként, hogy élem meg. (J. K. lelkésznő)

A szerep Erving Goffman definíciója szerint „az a tevékenység, melyet bizonyos helyzetű ember akkor végezne, ha kizárólag a helyzetből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie”. Továbbá kiemeli a szerepalakítás és a szerepmegvalósítás helyzeteit, amikor az egyén a helyzetnek megfelelően cselekszik. A mások által képviselt szerepek összessége jelenti az egyén szerephálóját. Az egyén által megvalósított szerep-egész szerep-szektorokra bomlik, mely mások szerepéhez kapcsolódik. A társadalmi változások a szerepkörnyezet módosulásaként értelmezhetőek, amikor bizonyos szerepek kiesnek vagy hozzáadódnak az egyén cselekvési horizontjához. (Goffman 1981: 10–11.) A szerepkonfliktusok tehát a szerepnomás következményei a gyülekezeten belül, ahol az anyai, vezetői, igehirdetői funkciókat az egyháztagek kijátsszák egymás ellen, mondhatni ösztönösen, megnehezítve a lelkésznő mindennapjait. Az egyén, itt a lelkésznő „a szocializáció s majd a fejlődése során egyre tudatosabban azonosul, illetve fordul szembe az előtte álló alternatívákkal. Az egyén és a társadalom folytonos konfrontációjának eredménye az egyéni életpálya (ki) alakulása.” (Keszeg–Becze 2001: 22.) A gyerekkorról beszélgetve megtudhatjuk, hogy a vallási nevelés nem jelentett prioritást a későbbi lelkésznők számára. Az istenkeresés családi gesztusai, mint az együtt imádkozás vagy az igeolvasás teljesen hiányzik a kérdezettek életéből. Természetesen ezt a kor kontextusában, a szülőket ért ideológiai szocializáció tükrében kell látnunk. A templomlátogatásnak kulturális és közösségi funkciója van. Az édesapák csupán rendkívüli esetekben, az élet sorsfordulóit kísérő egyházi rítusok alkalmával vagy alkalomszerűen, többnyire a sátoros ünnepeken vettek részt az istentiszteletek csa-

ládi látogatásában. Így a gyermekkorban már „nőies” viselkedésminta részévé lett a templomba járás. Steve Bruce brit felmérések alapján megállapítja, hogy általános tendencia az, hogy a fiatalokú férfiak ritkán vesznek részt az istentiszteleteken, továbbá, hogy a kétkezi munkát végzők kevésbé vannak jelen ezeken az egyházi alkalmakon, mint a tanultabbak (Bruce 1995: 45). Fontos eleme ennek a korszaknak, hogy a szülők mintegy elnézték a gyerekek vallásos érdeklődését és azt az általános erkölcsi nevelés keretei között értelmezték.

[...] *édesanyám templomba járó volt és az is. Apu nem. Ez egy kicsit nehéz indítás volt, nem értettük, hogy anyunak miért fontos, apunak miért nem. De édesapám nem szólt bele ezekbe. Mi minden vasárnap mentünk templomba, helyünk volt, úgymond örököltünk Szilágysomlyón egy helyet, fenn, nagyon élveztük és mindig ott voltunk. Érdekes, hogy mivel nem éltem, nem gyakoroltam a hitemet, csak jártam szokásból, hagyományból, szépségből a templomba, úgy nem bántott, hogy édesapám nem járt. Nekem se volt igazán kenyerem, de szívesen mentünk, ott voltunk mindenhol, nem volt gond. De amikor ugye ilyen szolgálatok voltak, a gyerekek énekeltek, ez-az, akkor eljött apu is, egy évbe egyszer, kétszer.* (B. Cs. lelkészsnő)

A fordulópontot minden esetben az ifjúkor jelentette, amikor az egyházi ifjúsági csoportok révén a korcsoport átvette a fiatal egyén szellemi irányítását. A vallási érdeklődés vagy a személyes hit megélése ebben a korban jelzi leginkább a közösségi beágyazottság hatását. A közös éneklés, az amatőr színjátszás, a kirándulások, nyári táborozások, más csoportok látogatása és nem utolsósorban a Szentírás feletti szabad elmélkedés és a róla való beszélgetés lehetősége olyan maradandó élményt biztosított, mely egy életre behangolta a későbbi egyházi alkalmazottak lelkületét, közösségigényét.

Hát ma már laposabb. Gondolom, hogy a forradalom után ez a szabadság szelleme az nagyon jó volt. Annyi fiatal gyűlt össze, hogy 30-40-en voltunk egy-egy pénteken. S nekünk külön nehéz volt, mert Zilahra jártunk a tanítóképzőbe, minden hétfőn reggel mentünk Zilahra, pénteken délután jöttünk haza, de szusszantunk kettőt és mentünk ifire [ifjúsági bibliaórára], mert nagyon szerettük. (B. Cs. lelkészsnő)

Valamennyi interjúalanyunk a rendszerváltást követő vallási ébredést idézi fel, mely szinte spontán módon kisközösségek sokaságát hozta létre szerte a gyülekezetekben.

Fiatalkoromban az egy kicsit már más volt, egy jó kis ifis csapatunk volt és sok mindent csináltunk, emlékszem, hogy betegeket látogattunk, karácsonyi kántálásokra emlékszem, mondhatom azt, hogy szerves része voltunk a gyülekezetnek. (L. M. lelkészsnő)

Ugyanakkor a jelen értékelése a múlt közösségi élményének meghatározottja:

[...] tehát van élet és összehasonlítási viszony ilyenként nyilván, hogy érzékelhetőbb itt is, ahol egy miniatűr kis gyülekezet, 100 lélek, ezen belül 10–14 gyerek összviessz, a konfirmándusok száma 1-2, legtöbb 3 volt 6 éve. Tehát a krasznai lelkület nagyon pozitív és ebben elsősorban ezt látom, lelkesebbek, komolyan veszik a templomban való jelenlétet is, ezen belül a hitük megélését is. [...] Nádasdaróc ezen belül [Kalotaszeg] a legkisebb faluközösség, gyülekezeti közösség, én őket ismerem jobban, tehát rájuk is jellemző, hogy zárkózottabban, nem mindig az Ige szavával lehet őket megfogni, meghatni, hanem lehet, hogy az életpélda sok esetben fontosabb vagy együtt jár, karöltve jár az Igeszóval. (J. K. lelkész)

A teológiára való felvételi motivációja kivétel nélkül isteni beavatkozásnak tudható, hiszen valamennyien csodaként élték meg azt, hogy bejutottak. Ez a szubjektív percepció hosszú évekre a szolgálathoz szükséges erőforrást jelentette.

Bukarestből volt egy inspektor és ő mondta, hogy ha már ez a négy leány ilyen közösen harcolt s olyan kicsi a médiakülönbség [a felvételi eredmények közötti különbség], hát akkor vegyenek fel négyet. Persze mondta a rektor, meg a püspök, hogy ez nem tőlünk függ, hanem a minisztériumtól függ, hogy adnak-e még egy helyet vagy nem adnak még egy helyet. De úgy, hogy maga az inspektor hívta fel Bukarestet és kérte a negyedik helyet. Nekem ez azért ilyen élmény, mert én ehhez igei útmutatást is kaptam. Na, úgyszólván nálam olyan különös indítással, tehát én vallom, hogy isteni indítással kezdődött az egész felvételi, kikerülés, minden. (M. I. lelkész)

Siker- és gondviselés-történet a következő eset is:

Amúgy nekem, úgy vettem észre, mikor tanítottam, hogy kevés volt az 1–4. osztály, szerettem volna kitágítani. És annyira örülök, hogy Isten megmutatta nekem, hogy lelkészként megkapom az egész stócot. Kapom születéstől egészen halálig az egészséget. És ezért mai napig hálás vagyok, hogy nemcsak azt a cikket látom egy emberi életből, ami az 1–4. osztály, hanem úgy láthatom az egészséget s követhetem szemmel-füllel, mindennel. Ahogy az emberi élet elindul s hova jut. Aztán most az öregekből nagyon sokat kapok, mert pont az van a gyülekezetben. (B. Cs. lelkész)

A házastárs megtalálása szintén a csodával határos, mely megalapozza a későbbi küzdelmes életet és megvalósításokat.

Hát, a férjemmel a teológián háromszor beszélgettünk összviessz, tehát eszembe nem jutott és neki se jutott eszébe. De hát az Úristen. Egészen sze-

mélyes, megkérdeztem a férjemet, amikor bejelentette, feleségül vesz, hogy minek alapján döntöttél így? S azt mondja nekem... felhívott telefonon, hogy menjek, virrasszunk együtt egy rokon néni mellett és ígét olvastunk. Azt mondja, nem azt olvastuk együtt, hogy együtt szemléljétek az Isten dicsőségét? S azt mondja erre: én ezt úgy vettem, veled olvastam, akkor együtt szemléljük. Na, tehát ilyen egészen személyes dolgok voltak az életemben. (M. I. lelkész nő)

A lelkészházaspárok munkamegosztásban élnek, ahol különválnak a férfias és nőies lelkeszi teendőik. Kevesen számolhatnak be hasonló kölcsönösségről és segítségnyújtásról. Zakariás Erzsébet a családon belüli munkamegosztás komplementáris jellegére figyelmeztet, ezzel együtt a munka térbeli eloszlását is elemzi a tagok nemének megfelelően (Zakariás 2000: 146). Esetünkben a közös szellemi háttérrel kiegyensúlyozott anyagi élet, magas gyermekvállalási kedv jár együtt.

Hát az első munkahely, ahol voltam, Farnas, az nekem nem volt egy nehéz helyzet, mert előttem 30 évig egy nő lelkészkedett ott, Ady Ilona, Ili néni. S nekem ő szépen kikovácsolta az utamat, nem kellett ilyen-olyan dolgokat megharcolnom. Mai napig úgy látom, hogy többet kell nekünk dolgoznunk, mint a férfi lelkészeknek. Nem tudom, hogy fogalmazzak. Valahogy többet kell bizonyítani, felmutatni, pedig nem hinném, hogy ez a dolgunk, hanem hogy egyszerűen csak végezzük, amit kell. De nekem nem volt nehéz, ha belegondolok, hogy más miket jár meg, nem volt nehéz. Aztán Kispetriben ugye Sz., a férjem volt előttem lelkész. Engem már többször hallottak, az ünnepeket együtt végeztük, sokszor beszolgáltam, a nők estjét én tartottam, engem ismert a gyülekezet. Ráadásul nem én kértem, hogy válasszanak oda meg, hanem arra gondoltak, hogy na, elmegy most a lelkészük, jön egy új, lehet, hogy nem is fog itt lakni, akkor miért ne válasszuk a tiszteletes asszonyt, akit ismerünk, most jár le a GYES és akkor azt mondták, hogy nekik inkább egy ismerős lelkész kell. És nem probléma, de azért nem probléma nekem, mert egy lelkész férjem van. Nagyon sok esetben azt mondom, hogy Sz., kérlek, ezt te csináld meg vagy az APIA dolgokat nem én járom, hanem ő. A könyvelést Kispetrinek is ő végzi, s ilyen kéz kezét mos alapon én meg végzem itt nála az ilyen lányosabb, lírikusabb dolgokat. Én írom a Historia Domust, az Aranykönyvet, tartom a vallásórát itt nálunk, kiegészítjük egymást. (B. Cs. lelkész nő)

Amikor ott álltam, akkor azért dilemma volt, hogy egy lelkésznek az élete egy teljes embert kér, de ha családod van, az is egy teljes embert kér, egy adott ponton úgy voltam, hogy éppen a lelkészcsaládok életébe többet láthattam be s az volt a kérdésem, hogy tudom én mindkettőt egy emberként csinálni? [Akkor még nem volt arról tudomásod, hogy lelkész férjed is lesz?] Nem volt, erre nem gondoltam, hogy férjem is lelkész lesz, de hogy én

az leszek, azt igen, abban meg reménykedtem, hogy gyerekeim is lesznek. [És most, hogy látod a lelkésznők feladatát, akik kikerülnek, vannak, akik nagyon nehéz helyzetben vannak, hogy látod te ezt?] Nincs könnyű dolguk, nagyon úgy érzem, hogy duplán vagy triplán meg kell azért dolgozzanak, amit egy férfi megkap vagy elér vagy elismerik, azért ők kétszer-háromszor meg kell dolgozzanak. (L. M. lelkésznő)

Esetünkben az egyházi ügyintézők és szolgálatok nemi töltetet kapnak. A kapcsolatháló szintén megsínyli a nemi előítéleteket. Az önkormányzattal ápolandó viszonyban, de a lokális közösség egyházmegyei vagy külföldi kapcsolatai révén, szintén előtérbe kerül a diszkrimináció. A lelkésznők olyan helyzetekről is beszámolnak, amikor az állami köztisztviselő a gyülekezete képviselőjében eljáró lelkészt nőként utasítja vissza. A hivatali ügyintézés, a pereskedések vagy a pályázások a női lelkészség próbakövei. Aki teheti, lelkész férjére bízta ezeket a teendőket. A lelkésznők legnagyobb sikertelenségüket ezen a téren élék meg. Fontos itt a nyelvi akadály, az ügyintézők kiskapuinak ismerete, a presbiterek, mint munkatársak hozzáállása. A magyar polgármester egyháztámogató tevékenysége ezeket a terhelő „költségeket” képes feloldani.

Nagyon jó a kapcsolat, én úgy gondolom. A polgármester, maga az ember is, nagyon érdeklődik. Van úgy, hogy beül egy-egy imaheti szolgálatra, eljön ide Damosra is egy istentiszteletre, csak úgy adományozott énekeskönyveket, például minden évben egy-egy kis összeggel támogatta a parókiát, hogy ki lehessen cserélni egy ablakot. [Ezt kellett kérni pályázással?] Nem, nekik pénzük van erre és ők ezt osztják le minden falunak, amelyik hozzájuk tartozik. Szerintem nagyon jó a kapcsolat, szemben Kispetrivel, ahol a román polgármester nem is érdeklődik, hogyha én be nem megyek, ő biztos nem. Ott egy román polgármester a reformátusok irányába, nem. Tehát azt érezzük, hogy igen, nincs távol egymástól az állam és az egyház, mint ahogy régen volt. De hát lejjebb, az Almás völgyében ott meg pont ellentéte van. Hogyha nem egy hívő, nem egy keresztyén⁴⁵ ember a polgármester, akkor annyi, meghalt az egész. (B. Cs. lelkésznő)

Jakab Attila elemzése szerint az egyházon belüli „kezdeményezés és megtartó erő többnyire személyhez kötött”. Amennyiben nem történik meg a kezdeményezés függetlenedése a személytől és intézményesülése, akkor féltő, hogy elsatnyul vagy meg is szűnik (Jakab 2005: 35). Azokban az esetekben, ahol az önkormányzatok hiányában a kulturális tevékenységek megszervezése a lelkészre hárul, ott önkormányzatpótló szerepről beszélhetünk. Ez kiterjed a történelmi jellegű közösségi

⁴⁵ Protestáns szóhasználatban vallási önazonosságot kifejező megnevezés, mely szemben a keresztyén változatával krisztusit jelent, a Cristianos, krisztuskövetőből származtatott. Ezt a formát adatközlő-ím következetesen így használják.

ünnepekre, a falunapok szervezésére, külföldi és belföldi kapcsolatok kiépítésére és ápolására. A legnagyobb és leglátványosabb eredményt a zsoboki lelkésznök érte el híveinek motiválása révén, de férje külföldi kapcsolatainak igénybevétele által is. Az elszigetelt közösség lépésről lépésre haladva teremtette újjá a falut és környékét. Előbb az iskola, majd a parókia, a Bethesda otthonok, valamint a farnasi öregotthon megépítése következett. Közben teljesen felújították a templomot, leaszfaltozták az utakat. Mindez a lelkészcsalád iránti bizalom jegyében, önkéntes munkával és külföldi támogatással történt. A lelkésznök meggyőző erejét mutatja az asszonyok munkája, akik varrottásaik által biztosították a pénzforrásokat (B. Cs. lelkésznök). A nyugati intézmények támogatását ezekkel a kézimunkákkal igyekeztek törleszteni. „A nők akkor sikeresek a gazdasági életben, ha olyan család áll mögöttük, amely komoly gazdasági, kulturális és erkölcsi tőkével támogatja vállalkozásaikat” – írja, Lévai Katalin (Lévai 2000: 171). A kapcsolatháló terminusaival azt mondhatjuk, hogy időtálló, kiterjedt vállalkozások akkor születnek, amikor mind a családi háttér jelenlétét kifejező erős kötések, mind pedig az ismerősök ismerőseit igénybe vevő gyenge kötések együttes hatása érvényesül (Granovetter 1995: 371). Ezekben a helyzetekben a lelkészek híd szerepet töltenek be a helyi és gyülekezeten kívüli vagy külföldi erőforrások összehangolt és célorientált mozgósításában.

Az egyházi fegyelmezés lehetősége és szándéka koronként változik. Az emberi méltóság és intimitás tiszteletben tartásának igénye ma erősebb, mint az egyházi vagy közösségi fegyelmezés hatalma. Minél fiatalabb a lelkész, annál kevésbé vallja az egyházi fegyelmezés létjogosultságát. A legtöbb esetben eklézsiakövetésre⁴⁶ nem kerül sor, az agresszivitás többnyire tabutéma marad a faluban.

Nem tudok családi agresszióról és válásról se nagyon tudok. Viszont, amit örömmel mondhatok, hogy a mostani fiatal házások élete szép házaseslet. 95%-ban szép házasesleteket tudok, békességben, szeretetben, hűségben. (M. I. lelkésznök)

Egy vadházasságban élő, egyházát buzgón támogató presbiterasszony esete fényt derít az erkölcs és a kapcsolatok összefonódására:

Egyedül én akarom, hogy eklézsiát kövessen, senki más nem. Senki másnak nem jutott eszébe, hát mi az? [...] Viszont mögötte meg az van, hogyha ők elindítják ezt a lavinát, akkor lavina lesz belőle, mert mindenkinek van valamilyen mocskos ügye, olyan árnyékban tartott dolga, amit félnek a napvilágra hozni, s ha Ilonkát megpiszkálják, akkor ők is piszkálhatók lesznek. Én inkább azt látom mögötte, hogy nem tiszták. Na, ki az, aki nem bűnös, az vesse rá az első követ! Na, ilyen úton-módon nem vetik rá, nem dobnak rá követ. Én nagyon szeretném őket összeházastítani. (B. Cs. lelkésznök)

46 Nyilvános egyházi bűnvallás főleg házasságtörés esetén.

Összegzésképpen

Összehasonlítva a lelkésznek helyzetét, megállapíthatjuk, hogy az egyedül élő lelkész helyzete a legnehezebb, őt kezdi ki leginkább a nemi alapú sztereotípiák terhe. Az anyagiak előteremtése, az elérhető humán erőforrás, a gyerekvállalási kedv, illetve a gyerekek taníttatása, a hatékonyság és az önértékelés egyre jobb a férj képzettségének, kapcsolathálójának köszönhetően. A következő táblázat ezt foglalja össze:

4. táblázat. *A lelkésznek kapcsolathálója és annak következményei*

Változó \ Típus	Egyedül élő lelkésznek	Lelkészcsalád, egyházi és civil munkában	Lelkésznek, férje gyülekezeteken kívüli egyházi szolgálatban
Humán erőforrás	Alacsony igénybevétel	Közömbös, nem veszélyezteteti a munka sikerét	Képzett, hozzájárul a hatékonysághoz
Kapcsolatháló	Erős kötések	Inkább erős kötések	Az erős és gyenge kötések együttes hatása
A lelkésznek megbecsültsége	Alacsony	Magas	Magas
A lelkésznek szembeni előítéletek	Magasak	Mérsékelték	Mínimálisak

Az adatfelvételek alapján a lelkésznek esetében két, a hivatáshoz kötött viszonyulási formát vélek felfedezni. Az elsőt hivatali lelkészségnek nevezem. Ebben az esetben a lelkészi teendők fókuszában, a szűkösen értelmezett hivatali kereten túl, alig marad valami. Itt a lelkészi státuszhoz való ragaszkodás a lelkésznek részéről a „női” mivoltából származó többlet rovására megy. Ennek következtében a lelkésznek szinte lehetetlenre vállalkoznak, arra, hogy a falu patriarchális rendszerében és mentalitásában nőként kapjanak vezető szerepet. A női presbiterek hiánya is ennek a férfiközpontú közösség- és egyházértelmezésnek, valamint maszkulin nyilvánosságának a beszédes bizonyítéka. A szakmai tudás biztosította szellemi fölény aligha képes versenybe szállni a közösség nemi jellegű előítéleteivel. Ha ez mégis megtörténne, a kiscsalád primátusára épülő társadalmi berendezkedés és nyilvánosság dekonstrukciója következne be. Más szavakkal, a közösség saját mentalitását a változás, a demokratizálódás és a tolerancia jegyében önmaga változtatná meg. A lelkésznek tehát egy instabilizációs faktor, akiben a férfiak nem képesek meglátni a képzett vezetőt, a nők pedig inkább vetélytársat látnak. A női lelkészség ellenzői

éppen arra hivatkoznak, hogy a patriarchális jellegű vezetői szerepkör nem összeegyeztethető a családi élettel és háztartással asszociált női szerepekkel. Ennek a kognitív diszsonanciának az elhordozására nincs felkészülve a vidéki társadalom.

A másik stratégia a lelkeszi teendőkhöz kötött maskulin jelleg dekonstrukcióján alapul. A lelkesznő, bár időnként palástban megszemélyesíti az egyházi tekintélyt, mégis inkább tanítóként, ápolóként, lelki gondozóként vagy anyaként él a köz tudatban. Így közösségi integrációja nagyobb eséllyel alakul sikeresen, hiszen nem kérdőjelezi meg a közösség férfias lelkeszideálját, nőiesnek bélyegzett teendőiben jelenik meg a nyilvánosság előtt, tehát nem vetélytárs. A lelkeszcsaládok esete ez, ahol a lelkesznő inkább *tiszteletes asszony*, azaz lelkészfeleség. Az egymásnak feszülő elvárásokat és egyéni magatartásmintákat egy rövid blogidézet így szemlélteti: „Ha lelkesz vagy és nő, akkor fontos a számodra, hogy nő maradhass. Ez sokszor nehéz, mert a lelkeszi munka olykor olyanfajta keménységet és erőt kíván meg, ami nem éppen női jellemvonás. S aztán kiderül, hogy lehetsz nő úgy is, ha kemény vagy és erős. Csak ki kell találnod, hogy hogyan ne legyél túl férfias ezután.”⁴⁷

A lelkészfeleségek

A lelkészfeleségek helyzetének megítélése ellentmondásokkal telített. Fogadtatásuk, integrációjuk a helyi közösséghez való alkalmazkodási készségük által meghatározott. Bármennyire is igyekeznének az emberek megnyerésére, mindig vannak, akik csak annyit látnak, hogy „feszítenek az első padban”. Közismert a szólás, hogy „a parókia ablaka üvegből van”, ez állandó készenlétet feltételez, hiszen bárki, bármikor betoppanva ítéletet formál a látottak alapján. A vidéki parókiák berendezése nem mindig teszi lehetővé a családi tér és a gyülekezet fogadására alkalmas helyiség vagy iroda különválasztását, így nem ritka, hogy a hívek a nappaliba vagy a konyhába érkeznek, a családi élet intimitásába. Ha ezeket a helyzeteket a lelkeszi család kellő rugalmassággal (olykor a család kárára) kezeli, akkor híveik megnyílnak, segítséget nyújtanak. Ellenkező esetben az egész lelkeszi munka megsínyli a kimért, távolságtartó viszonyulást.

Az örökös probléma: a családi programot beilleszteni a gyülekezetnek a programjába. Karácsonyra való készülődés a gyerekekkel nem a családban a gyerekekkel, hanem a gyülekezetben történik, adventi koszorúkészítés nem otthon történik, hanem az ifis közösségben. (K. Cs. Z lelkipásztor)

Ezek az alkalmak jelzik leginkább a lelkeszcsaládok azon igyekezetét, hogy a gyülekezeti munka elsőbbségét érvényesítsék saját, családi programjaikkal szemben. A lelkeszi munka jellegéből adódóan főleg az ünnepi időszakok jelentenek családi próbatételt.

47 Forrás: https://szoljbeapapnak.blog.hu/2018/01/11/a_lelkesz_ha_no; letöltve: 2019.04.11.

Az egyház jelenléte átszővi a helyi közösség életét. Az egyház olyan közeg, melyben az egyháztagok hétköznapi és ünnepei egységes értelmezési keretbe kerülnek (Pozsony 2003: 147). Ennek értelmében a *tiszteletes asszony* nem csupán a lelkész felesége, hanem szerepek sokaságát hivatott ellátni. Attitűdjei példaértékűek mindenki számára. Az íratlan szabályok és elvárások felismerése tehát vitális a lelkészfeleségek életében. Még akkor is, ha a közösség már fölmentette önmagát azok kényszerítő ereje alól, elvárja, hogy a lelkész felesége internalizálja azokat és maradéktalanul betartsa. A lelkészfeleség szerepe lokális vonatkozásban eltakar minden más közéleti szerepet (Keszeg–Becze 2001: 25) és integrálja az egyéb teendőket: irodai szolgálat, szervezői szerepkörök: pl. ünnepi szervezkedés, vendégek fogadása, falunap, stb. Vezetői szerepben a nőszövetség élén áll. Hitvédő funkció alapján véleményt formál a közösség hitbéli identitása érdekében. Különböző ünnepeken ő is magára ölti a népviseletet, jelezve a hagyományápolás szándékán túl a közösséggel való azonosulást. F. K. lelkész női ünnepnapokon és meleg időben szívesen felveszi a helyi népviseletet, a példamutatás szándékával. Azt reméli, hogy a gyülekezet is előveszi az egyre ritkábban használt öltözetet. Ő kapott néhány ruhadarabot ajándékba a gyülekezettől, de igazán a falunapok és a kórustalálkozók alkalmával ölti magára a teljes „cifra” Nádamenti öltözetet. A „gyászos”, fekete, zöld és kék színű viseletet ígéhirdetések alkalmával is használja, az egyszerű fekete-fehér lelkészi viselet alternatívájaként. J. K. szintén használ népi viseletet egyházi szolgálat alkalmával, a következők szerint: fekete szoknya, fekete kötény, melyben sötét lila és zöld csík szalad végig. A viselet mint jel (Bogatirjov 2008: 289–290) számos funkciót tölt be: elválasztja a hétköznapot az ünnepnaptól, anyagi, foglalkozásbeli, nemi, életkori különbségeket reprezentál, tájegységbeli, vallási, társadalmi hovatartozást jelenít meg. A viselet és a templomi ülésrend közötti összefüggés társadalmi rendet hagyományoz, amit maga a közösség felügyel (Szacsuvay 2006: 239–240). A lelképásztori szolgálati ruha, illetve palást a lelkésznek esetében sokféle kiegészítővel bővül és a helyzetnek megfelelően változik. Ők sokkal rugalmasabban használják az öltözetet, mint olyan tárgyat, amely üzenetet közvetít. A beszéddel összevetve a viseletnek nagyobb kifejező ereje van, hiszen a tulajdonosa társadalmi helyzetét, kulturális igényességét, ízlését tükrözi annak akarata ellenére (Bogatirjov 2008: 291). Minél kisebbé zsugorodik egy közösség, annál inkább felértékelődnek ezek a szerepek. Visszautasításuk az egész lelkészi munka kudarcát jelentheti, és közömbösségbe kényszeríti a híveket. Íme, néhány nyilatkozat a teendők és elvárások tömkelegéből:

Nehéz. Nagyon nehéz, mert ott is emberekkel dolgozok és beteg, érzékeny emberekkel dolgozok. S hazajövök, a hívek is a papnétől ugyanazt várják el. Nem tudják, hogy én 12 órát ledolgoztam éjszaka vagy nappal, vagy adott esetben most 8 órát. És nem ettem, csak egy korty kávéval vagyok, s bejönnek a parókiára és elvárják, hogy a papné mosolyogjon és kedves legyen [...]. Mindig először a hiányosságot látja meg az ember; nagyon nehéz a másíknak az egész életébe belelátni vagy esetleg figyelembe venni, hogy ő feleség is, meg munkahelye is van, netalántán családanya is; ezt a

*gyülekezet nem tudja összerakni, ő a papnét csak úgy látja, mint papné.
(asszisztensnő, 41 éves)*

Az egyházi vendégek ellátásának terhét a hívek visszautasítják, de elzárkózik a kértől is:

*Mert úgy érzi, hogy ez kötelessége, a papnéságnak a velejárója. Én nem szívesen kérek meg idegeneket, hogy nekem segítsenek. Semmibe, semmiféle munkába nem szeretem. Mivel nekem anyósom papné volt, neki nagyon sokat segített a gyülekezet, én ennek láttam a hátulütőjét; pletykálgodtak, én ezt nem akartam, én ezt ki akartam küszöbölni, ha nehezebb is nekem.
(asszisztensnő, 41 éves)*

Ha valakit megkérek, hogy nekem segítsen, az anyósom, mert ő itt van közel. Tehát mondjuk, egy süteménnyel be tud segíteni, én a főzést meg elszállásolást elvállalom. Hát egy teljes embert várnak el, elvárják, hogy mindenben mellette lenni, minden egyházi munkában részt venni, elvárják, hogy a parókia rendben legyen és mindemellett még a munkahelyen is elvégezni. Én úgy vettem észre, hogy ez természetes a gyülekezetnek. Mivel régebb a papnék mindig a gyülekezet szolgálatában álltak, nem volt munkahelyük, otthon voltak, ez úgy beléjük ivódott, ez természetes. Most, hogy munkahelyünk is van, nem csökkentek az elvárások. Én a templomlátogatással úgy vagyok, hogy egyszer a margittai tiszteletes asszony azt mondta, hogy a papné is egy gyülekezeti tag, és ha úgy érzi, hogy nem menne templomba, mert fáradt, valami problémája van, rosszul érzi magát, akkor ne menjen, mert semmi értelme annak, hogy ott pózoljon az első sorban és ne figyeljen. Akkor inkább üljön otthon és én ehhez tartom magam, és ha olyan a helyzet, hogy valami miatt itthon maradnék, csak azért mert elvárják, nem megyek. (asszisztensnő, 41 éves)

Soha nem vettem észre, hogy neheztelnének, soha nem kérdezték, hogy miért nem voltam. Bibliaórákra megyek, mert szeretem, ott nem is vetődik fel ilyen kérdés. [...] Nem érzem úgy, hogy bezárnak, én szerettem, minden gyülekezetben szerettem, s nem volt terhemre a gyülekezeti munka. Mert, ha történetesen nem vállalnék ennyi mindent, akkor sem lenne semmi probléma. [...] Én szeretem, egy öröm, ha bibliaórára sokan jönnek vagy egy öröm, ha meg tudunk szervezni egy gyülekezeti alkalmat. (tanítónő, 38 éves)

A szabadon értelmezett kötelezettségek gyengébb helyi integrációt sejtetnek. A gondnok az, akire rá merik bízni a házat, ha több napra hiányoznak a gyülekezetből, ám hogy ez mennyire a bizalom jele vagy kényszerű megoldás, nem tudhatjuk. Az egyéni szelektálás a papnéi teendők terén, a külső kapcsolatok felértékelődése, valamint a gyülekezetten kívül megélt szórakozási lehetőségek, a szereptávolítás beszédes példái. Feltűnő, hogy alig hallunk személyhez kötött konfliktusról. A kér-

deztettek vigyáznak arra, hogy megmaradjanak az általánosítások terén. Ugyanígy hallgatnak a saját betegségeikről vagy a családi, gyülekezeti agresszióról.

Az egyház jövőjére vonatkozó kérdésre inkább a lelkésznők igyekeztek válaszolni. A lelkészfeleségek számára a kérdés távolinak és irrelevánsnak tűnt. A szolgálatuk delén levő kérdezettek inkább a jelenre koncentrálnak, a folyamatos gyülekezeti készenlét, a családi, gyermeknevelési feladatok a mára irányítják a tekintetet. Az életkor előrehaladtával a gondviselésbe vetett hit jelenti a választ; egy, a gyermekével együtt megkeresztelt felnőtt esetével szemléltetett jövőbeli konklúziója:

Ha az emberen múlna, akkor régen rossz lenne, de nem az emberen múlik. [...] Mert ez nem ember munkája, hogy valaki felnőtt korban elmondja, hogy kétszer elmegy naponta a templom mellett és nem tudja, hogy hol megy el, mert semmit nem jelentett neki a templom. S egy Ige után, család, Biblia, egy igéolvasás, megkeresztelkedik ő is, megkereszteli a gyermekét is. Tehát én így látom, hogy az Isten munkájának, de tessék nézni, Ceaușescu idejében lelkészeket elzárták, Duna-kanálisra vitték, emberileg mindent megtettek s nem ez volt az első, hogy elpusztuljon az egyház, kipusztítsák az emberek szívéből a hitet. (M. I. lelkésznő)

A választott életstratégia a lelkésznők esetében nem kérdőjeleződik meg, ám annál gyakrabban adják ennek jelét a civil munkában élő feleségek, amikor kimondva vagy kimondatlanul a bezártságra panaszkodnak. Egy esetben azt is megfogalmazta egy lelkészfeleség, hogy a teológiai képzés a lelkészeket nem készíti fel helyesen feleséget választani:

[...] a papot felkészíteni arra, hogy milyen feleséget válasszon magának, főleg hogyha ilyen világi munkahelye van, mint nekem, tehát nem kántor vagy egyházi beosztott vagy tisztviselő, aki gondolom, hogy több idővel rendelkezik, többet él a gyülekezetben, több ideje is van. Meg jobban rálát a gyülekezeti dolgokra, és hogyha így választ magának, mint ahogy Z. választott, szerintem lehetne pár tanácsot adni a teológián a papoknak, hogy válasszanak feleséget. (asszisztensnő, 41 éves)

A Kalotaszegen szolgáló lelkésznők és lelkészfeleségek mindennapi élete és kapcsolatrendszere kettős befolyást tükröz. Életvitelükben egyfelől érvényesül az egyház és a helyi közösség összefonódásából kialakult lokális normarendszer, másfelől pedig a jelenkor számtalan kihívása. Az első helyi integrációt követel, melyben a közösség igényeire adott válaszként vagy saját kezdeményezésre bontakozik ki a munka, a szerepek sokasága. A második nagyobb térbeli mozgást feltételez, a helyi közösség elhagyását a gyerekek taníttatása végett, a bevásárlás vagy a szabadidő vonatkozásában, de az egyházmegyei szintű rendezvények igénybevételében is. Feladatkörük teljesítése teljes embert igényel. Mégis, az egymásnak ellentmondó szerepek teljesítése, valamint az önmegvalósítás személyes igénye eltérő életstratégiák kibontakozásához vezet.

Családi, egyházi és közösségi szerepek

Mivel a lokális egyházi élet frontvonalában a lelkészcsaládot fedezhetjük fel, így ma is igaz a megállapítás, mely, szemben a nyugati egyházi berendezkedéssel, lelkészköz-pontú mivoltában ragadja meg a helyi viszonyokat. Azt is mondhatjuk, hogy vidéken alig van esély egy hangsúlyeltolódásra a presbitériumok irányába. Ennek mindkét oldal kárát látja. A lelkészek számára a megsokasodott feladatok ellátása nem hoz kellő humán erőforrást „világi” vonatkozásban. Az egyéni életpálya a szekularizáció, racionalizáció következtében egyre inkább elveszti az önkéntességen alapuló, hitből fakadó cselekvés közösségi megnyilvánulásait. A saját családjukat, munkájukat rendező elöljárók olykor hetekig elmaradnak az istentiszteletről, formálissá zsugorítva az egyházi vezetésben betöltött szerepüket. A lelkész így magára marad. Igehirdetői szerepét, melyet leginkább hivatalának ismer, az adminisztráció felelőssége szabja át. Ritka kivétellel kap csupán segítséget, főleg fizetett szakemberek részéről. A hangsúlyeltolódás aztán rányomja bélyegét valamennyi szolgálatára. A lelkészcsaládok esetén ez a munkamegosztás a lelkésznek kedvez, aki szívesebben foglalkozik a gyülekezeti oktatással, látogatással, igehirdetéssel, semhogy a pereskedések vagy politikai csatározások keresztüztében veszteljen. A lelkésznök, ha egyedül marad bármilyen okból, kénytelen lesz ezeket a feladatokat is vállalni. Legtöbb panasz ilyenkor fogalmazódik meg. A lelkész felesége viszont gyakran vállal részt az adminisztráció végzésében. Akár háztartásbeli, akár civil munkát végző, segítsége főleg ezen a téren nyilvánul meg, de a gyerekekkel való foglalkozás, a táborszervezés és annak lebonyolítása, a nőszövetség megszervezése és éltetése terén is. A lelkész–lelkésznök–lelkészfeleség tengelyen rá hárul a legnagyobb teher. Civil munkája mellett a közösség összefogása, a háztartás vezetése és a gyermeknevelés szintén rá hárul, mindez a *papnéval* szemben megfogalmazott szerepelvárásoknak megfelelően. Ha a lelkész számára egy hobbi vagy mellékállás a felüdülés lehetőségével kecsegtet, a felesége, ha csak nem lelkésznök, alig élhet ilyen lehetőséggel. A lelkésznök férje oldalán felmentést kap a *papnéi* szerepkörök alól.

Családi, egyházi és közösségi bontásban a lelkészek, a lelkésznök és a lelkészfeleségek szerepköreit a következőképpen lehet meghatározni.

A lelkész családfenntartó, hitves, nevelő. Kapcsolatai határozzák meg a család integrációját a rokonságba, a baráti körbe. A lelkésznök háztartási teendők, gyermeknevelés, családi kapcsolatápolás terén kénytelen kettős terhet hordozni, hiszen megosztott erővel van jelen az otthonépítés és a hivatali teendők teljesítése között. A lelkészfeleség civil munkája révén kilép a helyi közösségből, gyerekek ingáztatását szinte kizárólagosan vállalja. Térbeli mobilitása a legtágabb a családban. Szerepcsere tanúi lehetünk, amennyiben a férfi (lelkészi) szerepek helyhez kötöttek, a feleség pedig kilép a helyi elvárások rendszeréből. A lelkész egyházi vezetéssel kapcsolatos szerepei: igehirdetés, oktatás, közösségápolás. Adminisztrációs szerepkörök: pénzügyvitel, műszaki teendők, anyagi javak gondozása, közmunka. Kapcsolatépítés terén: a helyi presbitérium, az egyházmegyei hivatal irányában tanúsított kapcsolatépítő szerepek mellett az egész gyülekezet felé irányuló család- és beteglátogatás, külföldi kapcsolatok ápolása. Felsőbb egyházi hatóságok irányában: közegyházi szolgál-

lat. A lelkésznek számára az igehirdetés és a katekizáció mint elsődleges feladatok körvonalazódnak, az adminisztrációt inkább másra bízják. Olykor egyedül állnak a férfiakból álló presbitérium élén, dacolva az előítéletekkel. Közegyházi szerepet ritkán töltenek be. A Kalotaszegi Egyházmegye tanácsában egyetlen női tisztségviselő sincs. A lelkészfeleség: helyi vonatkozásban részt vállal a vallásos nevelésben, belmisszió megszervezésében, az adminisztráció terén megegyezés alapján segít. Szerepköre egyházi téren az igehirdetés kivételével olykor meghaladja a lelkészét is. A lelkész egy megfelelő szervezői attitűddel rendelkező közösségben alig kap ilyen feladatokat. Ám ennek hiányában rá hárul a kulturális események, emlékünnepek, sportesemények szervezése és lebonyolítása. Jelen van az önkormányzati projekteken, ahol a helyi közösség érdekeinek ad hangot. Egyensúlyban tartja a politikai pártok ténykedéseit, moderátori szerepeket kap, olykor észrevétlenül. A lelkész, ha teheti, a közélet intézését lelkészférfjére bízta, visszaigazolva a nyilvánosság nemi polarizációját. Elváltként vagy egy közösségben egyedül szolgálva a többletterhekkel nehezen birkózik meg. A lelkészfeleség ezen a téren sokkal inkább, mint máshol, háttérbe szorul és csupán férje árnyékában bontakozik ki.

5. táblázat. *Különböző szerepek*

	Lelkész ⁴⁸	Lelkésznök	Lelkészfeleség/férj
<i>Családi szerepek</i>	Gyermeknevelés, vezető, integráló	Gyermeknevelés szűk térbeli mobilitás	Legtágabb térbeli mobilitás házi és háztáji munka
<i>Egyházi szerepek</i>	Vezető közegyházi teendők dominanciája	„Puha” egyházi munka	Legszélesebb szerepkör: a családi teendők kiterjesztése a gyülekezet felé
<i>Közösségi szerepek</i>	Szervező, moderátor, hivatalnok	Részlegesen vállalt lelkeszi szerepek	Férje/felesége segítője, nincs önálló szerepköre

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a lelkeszi szolgálat folyamatosan változik az egyházi hagyományok, helyi adottságok vagy éppen a korszellem hatására. Nem csoda, hogyha változatosak az egyéni attitűdök is. Mégis a református egyházban végzett szerteágazó munka az intézményes elkötelezettség és a hivatástudat jegyében történik. A lelkésznök gyülekezeti fogadtatása a kifejtett munka függvényében alakul. A lelkészfeleségek munkája gyakran láthatatlan, hiszen közösségi integrációjuk egyé formálja őket az egyháztaggokkal. Jól érzékelhető szereptávolítással találkozhatunk ott, ahol a helyi elvárásokat elutasítva határozzák meg önazonosságukat. A vallási vagy közösségi előítéletek folyamatosan enyhülnek, visszaigazolva a kifejtett munka pozitív hatását.

⁴⁸ A pap-tanító szerep megkonstruálása kizárja vagy eltakarja a lelkészek családi, rokoni, gazda szerepét (Keszeg–Becze 2001: 25). Az adatközlők életében viszont ezek a szerepek egyre nagyobb hangsúlyt kapnak.